

SULTAN SEYİDOVA*

AZƏRBAYCAN DİLİ BƏDİİ ÜSLUBUNUN LEKSİK TƏRKİBİ

XÜLASƏ

Məqalədə üslub anlayışı nəzərdən keçirilmiş, bədii üslubun dilin digər funksional üslublarından fərqli cəhətləri göstərilmişdir. Hər bir üslubun öz xarakterinə uyğun müvafiq leksik tərkibi olduğu kimi, bədii üslubunda özünə məxsus leksik tərkibi var. Digər üslublardan fərqli olaraq, dilin bütövlükdə leksik xəzinəsindən yalnız ədəbi dilin bədii üslubunda geniş şəkildə istifadə edilməsi xüsusi vurğulanmış və bunun səbəbləri izah edilmişdir.

Bədii üslubun obrazlı, emosional nitq forması olduğu konkret dil faktları ilə diqqətə çatdırılmışdır. Bədii üslubun funksional üslublar içərisində aparıcı mövqedə olması nümunələr əsasında açıqlanmış, bədii üslubun ədəbi-bədii dil adlanmasına münasibət bildirilmişdir. Bədii üslubun leksik tərkibini təşkil edən dil vahidlərinin – polisemiya, sinonim, omonim, antonimlərin, məcazların – bədii təsvir vasitələrinin böyük əksəriyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən danışılmışdır. Bədii üslubun lüğət tərkibini təşkil edən leksik-semantik söz qruplarının hər birinin istifadə məqamları izah edilir. Bədii üslubda dilin lüğət tərkibindəki bütün sözlər, frazemlər, arxaik leksika, neoloqizmlər və s. bədii ifadə vasitəsinə çevrilir və üslubi əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *üslub, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, incəsənət, bədii üslub, obrazlılıq, emosionallıq, leksik tərkib.*

Üslub cəmiyyətdə, incəsənətdə, ədəbiyyatşünaslıqda çox geniş mənələrdə işlənsə də, dilçilikdə ünsiyyətin müxtəlif sahələrində dilin ifadə vasitələri sistemi kimi başa düşülür. Eyni zamanda üslubiyyət dilçiliyin müstəqil bir sahəsi hesab olunur. Metodistlərin təbirincə desək, “üslubiyyət nitq fəaliyyətidir..., nitqin müxtəlif imkanlarını – keyfiyyətini öyrənir, nitqə nəyin yaxşı və ya pis olduğunu müəyən edir” [Abdullayev: 1960, s.204].

Bu, doğrudan da, belədir. Hələ Siseron adı məsələlər haqqında sadə, böyük işlər haqqında əzəmətlə, gözəl üslubla danışmağı bacaranları əsil natiq adlandırır. Qədim Hindistanda isə üslubu nitqi bəzəyən bir vasitə adlandırır. Hansı prinsipdən yanaşsaq, mövcud olan bütün üslublar – bədii üslub, elmi üslub, publisistik üslub və s. ümumxalq dilinin özünəməxsus rəngarəngliyidir və hər üslubun özünə xas olan leksik tərkibi, qrammatik xüsusiyyətləri vardır.

Bədii üslub funksional üslublar sistemində daha geniş inkişaf etmiş və daha çox linqvistik xüsusiyyətlərə malik üslub növüdür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “hər bir üslub öz xarakterinə uyğun müvafiq leksik tərkib yaradır” [Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyəti: 1970, s.78]. Üslubların səciyyəvi, funksiyası ilə əlaqədar dil vasitələri də müxtəlif üslub rənglərinə, tərkiblərinə görə fərqlənir. Məsələn, danışmaq-məişət üslubu gündəlik həyat tərzi ilə bağlı leksikaya, elmi üslub terminlərə, publisistik üslub ictimai-siyasi leksikaya, rəsmi-işgüzar üslub dəqiq mənalı sözlərə, terminlərə müraciət edir. Beləliklə, hər bir üslub öz səciyyəsinə, funksiyasına görə özünə uyğun leksik tərkib formalaşdırır. Dil inkişaf etdikcə hər bir üslubun leksik tərkibi də genişlənir, zənginləşir. Deməli, hər bir üslub öz ictimai funksiyasına uyğun olaraq dilin lüğət tərkibindən leksik-semantik söz qruplarını seçərək məxsusi ünsiyyət vasitəsi yaradır. Digər üslublardan fərqli olaraq, bütövlükdə dilin lüğət tərkibindən

* BDU, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, sultan@seyidli.com

yalnız ədəbi dilimizin bədii üslubunda geniş istifadə edilir. Belə ki bədii üslubda ümumxalq dili leksik tərkibinin hər cür elementləri – sadə ümumxalq danışmaq sözləri, ifadələri, dialektizmlər, arxaizmlər, tarixizmlər, eləcə də digər emosional-ekspressiv dil vahidləri geniş şəkildə işlənir.

Mütəxəssislərin fikrincə, bədii üslub ədəbi-bədii əsərlərin üslubu, dili olduğu üçündür ki, belə geniş ifadə imkanlarına malikdir. Bu haqda N.A.Baskakovun fikri maraqlıdır: “...Bədii ədəbiyyat sinonimlər, neologizmlər, arxaizmlər və milli dilin başqa üslubi vasitələrini yetişdirən və büllurlaşdıran laboratoriyadır.” [Будагов: 2003, s.22].

Bədii üslub üslubiyyat sahəsində bir qədər mürəkkəb və mübahisəlidir. “Bədii üslubdan danışarkən onun funksional üslublar içərisində aparıcı mövqedə olmasına, hətta bəzi hallarda funksional imkanlarının genişliyinə görə ədəbi-bədii dil adlanmasına diqqət yetirilməlidir. Bu, obrazlı, emosional nitq formasıdır və onun obrazlılığı dilin müxtəlif səviyyələrində (fonetik, leksik və qrammatik) özünü göstərir – bədii üslubda obrazlılığın yaranmasında əsas rol, təbii ki, leksik səviyyədə özünü göstərir; burada sözün çoxmənalılığı, omonimliyi, sinonimliyi, antonimliyi, frazeoloji birləşmələrdən istifadə ilə yanaşı, bədii təsvir vasitələrinin iştirakı da dildə olan obrazlılığın əsas göstəricisi kimi çıxış edir.” [Dəmirçizadə: 1962, s.24; 32]. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, bədii üslub bəzi dilçilər tərəfindən ədəbi-bədii dil hesab edilmişdir. Lakin kiçik bir məqalədə bu haqda mübahisəli fikirlərin hamısına toxunmaq imkan xaricindədir. Qeyd etmək lazımdır ki, əksər dilçi-türköloqlar bədii dili funksional bədii üslub adlandırırlar: “...Ədəbi dilin üslublar sistemində bədii ədəbiyyatın dili mərkəzi yer tutur. O, ədəbi dilin bir növ özəyidir” [Ефимов: 1960, s.25]. Sözsüz ki, ədəbi dil daha geniş mənə kəsb edir. Bədii üslubda, bədii dildə isə müxtəlif leksik tərkibin mövcud olması – dialektizmlərin, jarqonların, arxaizmlərin, ümumxalq-danışmaq dilinə məxsus sözlərin işlənməsi onu ədəbi dil anlayışından müəyyən dərəcə fərqləndirir. Ümumiyyətlə, ədəbi dil bütün üslubların əsasını təşkil edir.

Hər bir üslub öz funksiyası ilə əlaqədar dildən, dilin leksik tərkibindən xüsusi şəkildə istifadə etdiyi kimi, bədii üslubun da estetik, emosional, ekspressiv funksiyaları ona dilin leksik tərkibindən müvafiq şəkildə istifadə etməyə imkan yaradır. Bədii ədəbiyyatın dili insan fəaliyyətinin bütün sahələrini təsvir etdiyi üçün bədii üslubun leksikasına ədəbi və qeyri-ədəbi dil sözləri – sadə məişət, loru, dialekt, şivə sözləri keçərək işlənir. Bədii üslubda dilimizin leksik tərkibinin rolunu, sözlərin semantikasını ilə əlaqədar funksiyalarını, obrazlılıq, emosionallıq, ifadəlilik imkanlarını öyrənmək, tədris etmək üslubiyyat, nitq mədəniyyəti, ümumilikdə dilçilik elmi üçün vacibdir.

Bədii üslubun leksik tərkibinə daxil olan yuxarıda sadaladığımız dil vahidlərindən – sinonim, omonim, antonim, frazeoloji birləşmələr, obrazlılıq yaradan digər dil vahidləri, bədii təsvir vasitələri, məcazlar və s.-in xarakterik xüsusiyyətlərini araşdırmaq, onları nəzərə çatdırmaq Azərbaycan dilinin söz xəzinəsinin zənginliyini sübuta yetirməkdir.

Üslubi kateqoriyalardan biri kimi, bədii üslubun leksik tərkibini zənginləşdirən semantikk qruplardan biri **sinonimlərdir**. Azərbaycan dili zəngin sinonimlər sistemində malikdir. Bu da dilimizin, bədii üslubumuzun ifadəliliyini, elastikliyini, gözəlliyini təmin edir. Sinonimlər dilin leksikasının böyük bir hissəsini təşkil edən, dilin özünəməxsus xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayan, ümumi bir mənəni müxtəlif çalarlarla ifadə edən sözlərdir, nitq vahidləridir. Sinonimik cərgəni təşkil edən sözlər üslubi xüsusiyyətləri ilə də biri-birindən fərqlənir. Sinonim sözlər ümumi mənə bildirsə də, eyni anlayışın müxtəlif cəhətlərini adlandırır, yaxud təyin

edir. Sinonimik cərgəyə daxil olan sözlərin linqvistik təhlili göstərir ki, əksər sinonimlər tam mənada bir-birinin əvəzində işləyə bilmir. Məsələn:

*El bilir ki sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən,
Anam, doğma vətənim sən,
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan?!
(S.Vurğun).*

Nümunədəki *yurd*, *yuva*, *məskən*, *vətən* sinonimlərinin ümumi mənası yaşayış yeri anlayışını bildirir. Lakin bu sözlərin hərəsinin fərdi bir xüsusiyyəti var. *Vətən* daha geniş anlayış bildirir:

1. *Vətən* mənə oğul desə, nə dərdim?! Məmir olub qayasında bitərdim (M.Araz).
2. İnsanlar *yurd* yerlərini tərk etməyə məcbur oldular.
3. Göyərçin evimizin eyvanında *yuva* qurdu.
4. Dostlar *vətənin* dilbər güşəsində *məskən* saldılar.

Göründüyü kimi, sinonimik cərgəyə daxil olan hər bir sözün məna çaları və üslubi rənginə görə nitqdə işlənmə məqamı vardır. Prof. R.Məhərrəmovə haqlı olaraq yazır: “Hər bir sinonim nitqin ifadəsinə bu və ya digər dərəcədə yeni məna çaları gətirir” [Əfəndiyeva: 1980, s.7]

Sinonimlərin dildə, bədii üslubda böyük əhəmiyyəti vardır. Sinonimlər dili zənginləşdirəndi kimi, dilin obrazlı, ifadəli vasitələri olmaqla bərabər, həm də nitqdə yersiz təkrarın qarşısını alır. M.Hüseynzadə yazırdı: “Dilin lüğət tərkibinin zənginliyi üçün, xüsusən üslubi müxtəlifliklər üçün sinonimlərin olduqca böyük əhəmiyyəti vardır, çünki bunların vasitəsilə fikrin səlisliyi, incəliyi və doğruluğu təmin edilir” [Hüseynzadə: 1973, s.13].

Sinonimlər bədii üslubun leksik tərkibini təşkil edən dil, nitq vasitələri kimi, ifadəni daha dəqiq nəzərə çatdırır, poetikada ahəngdarlığı artırır, şeirlərdə musiqililik, axıcılıq, estetiklik yaradır.

Bədii üslubun leksik tərkibində xüsusi rolu olan dil vahidlərindən biri **omonimlərdir**. Bədii əsərlərin dilində müəlliflər omonimlər vasitəsilə müəyyən üslubi xüsusiyyətləri ifadə edirlər. Belə ki leksik-semantik omonimlər nitqdə üslubi effekt yaratmaq, oxucuya, dinləyiciyə güclü emosional təsir etmək məqsədilə işlədilir. Məsələn:

*Xoşdur bu dağların sərin havası,
Çal, qarışsın ona gürcü havası.*

(S.Vurğun).

S.Vurğun fikrini oxucuya obrazlı, orijinal çatdırmaq üçün omonimlərdən məharətlə istifadə etmişdir.

Omonimlərin semantik xüsusiyyətlərini, üslubi əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək üçün birinci növbədə onları düzgün qruplaşdırmaq lazımdır. Belə ki leksik-semantik omonimlərlə yanaşı, dildə fonetik omonimlər, leksik-qrammatik omonimlər də vardır ki, bunları omoniməbənzər söz qrupları – *omograf*, *omofom*, *omofonlar* adı ilə öyrənirik. Omonimlər və omoniməbənzər söz qrupları semantik keyfiyyətə malik olmaqla, dilin səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirir. Omonimlər də bədii üslubda ifadəlilik yaradan vasitə kimi çıxış edir, adətən cinas yaratmaq xüsusiyyətinə malikdir. Omonimlər, əsasən, bədii üslubda, poetik nitqdə, şeir dilində cinas qafiyə kimi işlədilir, folklorda - bayatılarda ahəngdarlıq və səlislik, emosionallıq,

axıcılıq yaradır, mənanı qüvvətləndirir, oxucunun, dinləyicinin diqqətini ifadə edilən əsas fikrə yönəldir:

1. *Köynəyi sarı,
Gəl mənə sarı,
Dikanı yox eylə
Yaramı sarı.*

(Bayatı)

Omonimlər dildə həm də bədii ifadə vasitəsi kimi işlənir. Omonimlərin üslubi rolu qarşılaşdırma yolu ilə meydana çıxır.

Leksikanın başqa kateqoriyaları kimi, sözün semantik sərhədini təşkil edən omonimlərin də, omoformların da əsil təbiəti mətndə, cümlə daxilində aydınlaşır. “Omonimlər dilin təbii və tamamilə qanuni hadisəsidir. Omonimlərin mövcudluğu dilin leksik tərkibini zənginləşdirir” [Hacıyev və b.: 2005, s.74]. Leksik-semantik və leksik-qrammatik omonimlər Azərbaycan dili bədii üslubunun leksik tərkibində xüsusi rol oynayan dil vahidləridir. Bədii dildə leksik omonimlərlə yanaşı, müxtəlif situasiyalarda yazıçılar tərəfindən formal omonimlər də yaradılır ki, belə omonimlərə bəzən filologiyada konseptual, yaxud situativ omonimlər də deyilir” [Гвоздев: 1952, s.38].

Məsələn:

*Mən aşiq ay camala,
Yar əldən ay cam ala.
Götür üzdən rübəndin
Baxım bir ay camala*

(Bayatı).

Omonim sözlərdən istifadə bacarığı yazıçılardan böyük məharət tələb edir.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, omonimliklə çoxmənalılıq ayırmaq bəzən çətin olur. Bir sıra omonimlər çoxmənalılıqdan yaransa da, omonim tərəflər arasında məna bağlılığı qırılır, itir. Rus dilçisi E.M.Qalkina Fedoruk omonimləri çoxmənalı sözlərdən fərqləndirmək üçün əsas meyar kimi, sinonimik prinsipi əsas götürür və qeyd edir ki, eyni fonetik tərkibli sözlərə sinonim cərgələr seçmək lazımdır, sinonim münasibətlər yaranmasa, deməli, sözlər omonimlər olaraq qalacaqlar.

2. *Yaz fəslə xoşuma gəlir. Məktub yaz.* Fəsil mənasında yaz sözünün sinonimi *bahar* sözü olsa da, *yaz* feilinin sinonimi yoxdur. Lakin bu üsul bütün omonimlər üçün xarakterik deyildir. Omonimləri düzgün qruplaşdırıb, üslubi xüsusiyyətlərini öyrənmək lazımdır.

Bədii üslubun leksik tərkibini zənginləşdirən təsvir vasitələrindən biri də **antonimlərdir**. Ümumi anlayışların təzadlı münasibətlərini bildirən antonimlər xarakterik kontekstdə bir üslubi vasitə kimi sözün mənasını dəqiqləşdirməyə kömək edir. Məşhur rus dilçisi A.N.Qvozdyevin fikrincə, bu və ya digər vəziyyəti qiymətləndirərkən onun mənfi və müsbət cəhətlərini öyrənməyə çalışırıq [Михайлов: 1965, s.10]. Deməli, antonimlərin əsas vəzifəsi hadisələr, anlayışlar, əşyalar arasındakı təzadlı halları müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

R.Məhərrəmovanın antonimlər haqqında fikri maraqlıdır: “Antonimlər eyni mənanın, anlayışın müxtəlif əks cəhətlərini qarşılaşdırma yolu ilə bildirən sözlərdir [Məhərrəmov: 1968, s.5; 117]. Dildə bütün sözlərin antonimi yoxdur: kitab, qələm, stol, dəftər və s. Əsasən, keyfiyyət, dad, zaman, məkan, hərəkət bildirən sözlərin antonimi olur: yaxşı-pis, acı-şirin, aşağı-yuxarı, yazmaq-pozmaq və s. Belə sözlər bədii üslubun leksik tərkibini təşkil edir. Belə ki antonimlər üslubda təzadlar, idiomatik ifadələr yaradaraq təsirli üslubi vasitələr kimi işlənə-

rək nitqi daha canlı, təsirli edir, nitqdə obrazlılıq, emosionallıq, ekspressivlik ifadə edir. Antonimlər bədii üslubun leksik tərkibində təzadlı müqayisələr yolu ilə oxucuda hansısa əlamətlər, hərəkətlər haqqında canlı təsəvvür yaradır. Məsələn:

1. *Qafiyədir təzə-boyat,*

Ən muqəyyəd qafiyədir ölüm-həyat

(B.Vahabzadə).

2. *Bir yandan boşalır, bir yandan dolur,*

Sirrini verməyir sirdaşa dünya

(S.Vurğun).

Antonimlərin digər üslubi məqamları daha maraqlıdır. “Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı” kitabında bu haqda qeyd olunur: “...*ağır* sözünün leksik-semantik antonimi *yüngül* sözüdür. *Ağır* sözü kontekstdən kənarında *yüngül* sözü ilə antonim deyildir.

Lakin *gün*, *xasiyyət*, *rəftar*, *baxış* kimi sözlərlə birləşmə təşkil edərkən *ağır* və *xoş* sözləri antonim kimi çıxış edirlər. Məsələn: *ağır gün – xoş gün*, *ağır xasiyyət – xoş xasiyyət* və s.” [Морен, Тетеревникова: 1960, s.10].

Bədii üslubun leksik tərkibində xüsusi yer tutan antonimlər personajların daxili aləminin açıqlanmasında mühüm rol oynayır. Məsələn: *Mülayim* xasiyyətli bu qızı həyat *sərt* xarakterli qıza çevirmişdi.

Antonimlərdən bədii üslubda təbiət hadisələrini obrazlı şəkildə təsvir etmək üçün istifadə edilir. Beləliklə, bədii üslubun leksik tərkibi antonimlər hesabına da zənginləşir. Məsələn: Günəş hamını bərabər *isidəcək*, qışın soyuğu hamını bərabər *üşüdəcək* (C.C.). Bədii üslubun leksik tərkibinə daxil olan antonimlərin xarakterik cəhətlərindən biri də təzad yaratmaq xüsusiyyətidir. Məsələn:

Yollar müxtəlifdir,

enlisi var, ensizi var

(R.Rza).

Antonimlər bədii üslubda təsvir vasitələri kimi işlənir, epitetlər, oksimoronlar yaradır: “Ölü canlar”, “Canlı meyit”, “Mehriban düşmən” və s.

Antonimlər bədii üslubun leksik vasitəsi olmaqla, əsərlərin dilini daha maraqlı və obrazlı edir. Antonimlərin bədii dildə üslubi funksiyası çox rəngarəngdir. İnsanlar ünsiyyət üçün dildən istifadə edir. Dilin isə əsas vahidləri səs, söz və ifadələr, frazemlərdir.

Bu dil vahidləri içərisində nominativ xarakterə malik sözlərin xüsusi çəkisi var. Dilçilik ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, söz fikirləri, leksik və qrammatik mənaları ifadə edir. Lakin bədii üslubda sözlər fikir ifadə etməklə yanaşı, digər funksiyalar da yerinə yetirir. Belə ki bədii üslubun leksik tərkibini təşkil edən sözlər öz əsas mənalarından başqa, obyektiv varlığın obrazlı ifadəsinə də xidmət edir. Sözlər bədii dildə hadisələrə subyektiv mənalar verən, obrazlılıq yaradan dərin və incə mətləblər ifadə edən, emosionallıq yaradan, oxucunun estetik zövqünü formalaşdıran əsas dil vahidi kimi çıxış edir.

Azərbaycan dili bədii üslubunun leksik tərkibində *məcəzlar sisteminin* xüsusi rolu vardır. Məcəzlar sözün əsas mənasından yaranır, obrazlı leksikanın yaranmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, sözün iki mənası – nominativ, yəni əşyavi, məntiqi və kontekstual mənaları vardır. Sözün həqiqi mənası hansısa əşya və hadisələri adlandırmaq üçün işlənir ki, bu, nominativ mənadır. Lakin həmin söz kontekstdə – mətn daxilində zərurət nəticəsində başqa əşya və hadisələri, əlamət və s. adlandırmaq üçün işlənirsə, artıq o məcəzlaşır, əlavə mə-

nalar, çoxmənalılıq kimi mənə qazanır ki, bu onun kontekstual mənasıdır. Mətnə, cümlə daxilində söz müxtəlif mənalar kəsb edir, məcazlaşır.

Azərbaycan filologiyasında məcazlar ədəbiyyatşünaslığın tədqiqat obyektini hesab edilmişdir və ədəbiyyat nəzəriyyəsində öyrənilir. Lakin söz funksiyasından asılı olmayaraq, dilçilik elminin obyektidir. Ona görə də bədii üslubun mühüm leksik tərkibi kimi məcazlar dil vahidləri kimi orta və ali məktəb dərslərlərində də öz əksini tapmışdır. Sözü əşyavi-məntiqi xüsusiyyətlərinin rəngarəngliyi ilə əlaqədar Azərbaycan dilinin bədii üslubunun leksik tərkibində məcazlar xüsusi yer tutur. Məcazların bütün növlərindən bəhs etmək imkan xaricində olduğu üçün bir neçəsi haqqında məlumat vermək yerinə düşər.

Metafor - bədii təsvir vasitələrindən biri kimi, bədii üslubun obyektidir. Əşyalar, hadisələr arasında oxşarlıq, müqayisə və s. kimi xüsusiyyətlər olur. Bənzətmə yolu ilə bir əşyanın adını başqası üçün də işlətmək olur. Belə ki təbiətdə və cəmiyyətdə olan əşyalar, varlıqlar dilin leksik tərkibindəki sözlərdən çoxdur. Metafor vasitəsilə – yəni bir mənəni başqa bir əşyaya aid etməklə, başqa əşya və hadisənin üzərinə keçirməklə adlandırmaq mümkündür. Bu cəhət danışq dilində də özünü göstərir. Lakin dildə olan bu maraqlı, əhəmiyyətli hadisə bədii üslub üçün daha xarakterikdir. Ümumişlək metaforlar artıq dildə sabitləşmişdir. “Üslubi, yaxud poetik metafor sırf bədii dilin məhsuludur. O, üslubi məqsədlə müvafiq bədii əsərdə əmələ gəlir və bədii üslubun malı olaraq qalır.” [Seyidova: 2019, s.198]. Məsələn: *alovun dili, dağın ətəyi, tülkü uşaq, aslan adam* və s. kimi metaforlar ümumişlək, təsirli bədii lövhələr, qəhrəmanların, qeyri-adi insanların müqayisəli təsviri bədii üslubun leksik tərkibini təşkil edən poetik metaforlardır. *Yaşıl köynəyini geyinir meşə ...* (S.Vurğun). *Bu xan bir ilanmış, saray-yuvası ...* (S.Vurğun).

Emosional-obrazlı, ekspressiv keyfiyyətə malik olan metaforlar ifadəli təsir vasitəsi kimi bədii üslubun leksik tərkibini təşkil edir. Metaforlar müsbət, mənfi xüsusiyyətləri poetik dillə ifadə edir, bədii üslubun leksik tərkibini zənginləşdirir.

Metonimiya – məcazın başqa bir növü kimi, metafordan fərqli olaraq, hadisələri dolayı yolla xarakterizə edir və bədii üslubun leksik tərkibini zənginləşdirən bədii təsvir vasitəsidir. Metonimiya bədii üslubun leksik tərkibində zəruri dil vahidi olmaqla, hər hansı bir təsvirin obrazlı, lakonik ifadəçisidir. Bədii dildə hər hansı əşya və hadisənin adını ona oxşar başqa sözlə əvəz etməklə yaranan məcaz növüdür. Metonimiyanın bədii üslubda işlədilməsində məqsəd hər hansı bir əşya, məkan, hadisə, hərəkət bildirən sözlərə ifadəlilik, obrazlılıq verməkdir.

1. **Gül** ey nazlı Vətən! Odlar torpağı

Duz-çörək hazırla qəhrəmanlara

(S.Vurğun).

2. **Salon susub** durardı

O, məclisə girəndə

(R.Rza).

Bədii üslubun leksik tərkibində daha mənalı, orijinal metonimlər işlənir, çünki bədii üslubda yaranan metonimlər yazıçının yaradıcılıq imkanlarından, fərdi üslubundan asılı olaraq yaranır ki, burada yazıçının dünyagörüşü, bilik səviyyəsi, həyat təcrübəsi, dilin leksik tərkibinə nə dərəcədə bələd olması böyük rol oynayır.

Bədii üslubun leksik tərkibində çox işlənən obrazlı ifadələrdən biri də **epitetlərdir**. Epitetin bədii üslubda və canlı danışq dilində əsas funksiyası əşya, hərəkət bildirən sözlərə artıraraq onların mənasını izah etmək, qüvvələndirməkdir. Ona görə də epitetə ədəbiyyatşünas-

lıqda bədii təyin də deyilir. Yəni bədii təyin bir növ məcazi mənalar kəsb edir və məcaz növü kimi çıxış edir. Əslində, bədii üslubun leksik tərkibini təşkil edən epitetlər məcazi mənali olduğu üçün daha təsirli olur. Məsələn:

1. *Qoca Muğan fikrə getmiş bir loğman kimi*
(S.Vurğun).

2. *Dəli könül, nə divanə gəzirsən*
Bivəfa dilbərdən sənə yar olmaz
(A.Tufarqanlı).

Təyindən fərqli olaraq, epitet məcazi və subyektiv mənə kəsb etməklə, əsasən, bədii üslubda işlənilir.

Təşbih, mübaliğə, kinayə, evfemizm, frazemlər bədii üslubun leksik tərkibinin əsasını təşkil edir.

Bədii üslub cəmiyyətin estetik cəhətdən formalaşmasına, inkişafına, insanlarda nitq mədəniyyətinin, natiqlik məharətinin yaxşılaşmasına kömək edən funksional üslubdur.

Bədii üslubun leksik tərkibi ən mücərrəd anlayışların, dərin fəlsəfi fikirlərin, yüksək hisslərin, duyğu və düşüncələrin təsirli ifadəsinə xidmət edir. Bədii üslubda subyektiv münasibətlər, incə mənə çalarları, obrazlı, emosional xüsusiyyətlər dilimizin leksik tərkibinin incə boyaları ilə üzə çıxarılır. Bədii üslubda sözün bütün mənalarından, semantik söz qruplarından – sinonim, omonim, antonym sözlərdən, məcazlardan nitqin situativ səciyyəsinə uyğun olaraq istifadə edilir.

Bədii üslubun leksik tərkibi emosional-ekspressiv sözlər və ifadələrlə zəngin olur. Bədii leksika bütün koloriti ilə oxucunu cəlb edir. Cəmiyyətdə insanların hərtərəfli inkişafına nail olmaq üçün dilin funksional üslublarını, o cümlədən bədii üslub və onun spesifik cəhətlərini həmişə tədqiq edib öyrənmək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev A.S. Müəllimin nitq mədəniyyəti haqqında, Bakı, Maarif, 1960.
2. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyəti (oçerklər), Bakı, "Elm", 1970.
3. Dəmirçizadə Ə. "Azərbaycan dilinin üslubiyyəti", Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962.
4. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyəti, Bakı, "Elm", 1980.
5. Hacıyev T., Cəfərov N., Xudiyev N. Azərbaycan dili. XI sinif üçün dərslik, Bakı, Maarif, 2005.
6. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili, Bakı, Maarif, 1973.
7. Məhərrəmov R. Sabirin satirik şeirlərinin leksikası, Bakı, 1968.
8. Seyidova S. "Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti", Bakı, "Elm və təhsil", 2019.
9. Будагов Р.А. "Введение в науку о языке", Москва, 2003, стр. 22; 543 с.
10. Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка, Москва, Изд. Академии пед. Наук РСФСР, 1952.
11. Ефимов А.И. "О роли национальной художественной литературы в развитии русского литературного языка", Вопросы языкознания. №2, 1960.
12. Михайлов М.М. Практическая стилистика и ее требования к речи", "Русский язык в школе", 1965, №1, стр.10.
13. Морен М.К., Тетеревникова Н.Н. Стилистика современного французского языка", Москва, Изд-во литер. на иностр. яз., 1960.

Sultan SEYIDOVA

THE LEXICAL COMPOSITION OF THE ARTISTIC STYLE
OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE

SUMMARY

The article introduces the concept of style in literature and linguistics, shows the difference between artistic style and other functional styles of the language. It has been said that each style has its own lexical composition according to its character, and the lexical composition of artistic style is widely understood. Unlike other styles, the wide use of the lexical treasury of the language as a whole was emphasized only in the lexical style of the literary language and the reasons for this were explained.

Based on specific linguistic facts, attention is drawn to the fact that the artistic style is a figurative, emotional form of speech. The examples explain the leading position of the artistic style among the functional styles, and also expresses the attitude to the naming of the literary style as a literary and artistic language. The characteristics of the vast majority of means of artistic description of linguistic units that make up the lexical composition of the artistic style - polysemy, synonyms, homonyms, antonyms, metaphors - have been sufficiently discussed, emotional, aesthetic, expressive functions stem from the lexical composition of the artistic style. The places of use of each of the lexico-semantic groups of words that make up the vocabulary of the artistic style are explained. In the artistic style, all words, phrases, archaic vocabulary, neologisms, etc. in the vocabulary of the language. becomes a means of artistic expression and has a stylistic meaning.

Key words: *style, linguistics, literary criticism, art, artistic style, figurativeness, emotionality, lexical composition.*

Султан СЕЙДОВА

ЛЕКСИЧЕСКИЙ СОСТАВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СТИЛЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается понятие стиля в литературе и языкознании, указываются отличия художественного стиля от других функциональных стилей языка. Подчеркивается, что каждый стиль, в том числе и художественный, имеет соответствующий лексический состав. Разъясняются причины широкого использования всей лексической сокровищницы языка лишь в художественном стиле литературного языка, что отличает его от других стилей.

На конкретных языковых фактах показывается, что художественный стиль есть образная, эмоциональная форма речи. На примерах раскрыто ведущее положение художественного стиля среди функциональных стилей, а также выражено отношение к наименованию художественного стиля литературно-художественным языком. Подробно рассматриваются характерные особенности большинства языковых единиц, составляющих лексический состав художественного стиля, а именно средств образного описания – многозначных слов, синонимов, омонимов, метафор, которые обуславливают эмоционально-экспрессивные, эстетические функции данного стиля. Комментируются места употребления каждой из лексико-семантических групп слов, составляющих лексику художественного стиля. В художественном стиле все слова, фраземы, архаичная лексика, неологизмы и т.п. словарного состава становятся средством художественной выразительности и приобретают стилистическое значение.

Ключевые слова: *стиль, языкознание, литературоведение, искусство, художественный стиль, образность, эмоциональность, лексический состав.*